

УДК 336.77

*О. А. Кириченко,
д. е. н., професор, головний науковий консультант Верховної Ради України (Київ)
І. В. Кудря,
магістр технічних наук, директор по зовнішньоекономічних зв'язках та економічній безпеці УНСЕБ*

КРЕДИТНА БЕЗПЕКА АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

Стаття присвячена проблемам кредитування аграрного сектору економіки в умовах глобальної фінансової кризи. Досліджено джерела кредитування сільського господарства і узагальнено досвід роботи кредитних спілок з аграрними товаровиробниками, проаналізована правова база кредитування аграрного сектору і запропоновані напрями її вдосконалення.

Ключові слова: кредитування, аграрний сектор економіки, кредитна спілка, джерела фінансування, правова база, фінансова криза.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Виведення аграрного сектору економіки з кризового стану неможливе без фінансової допомоги виробникам сільськогосподарської продукції з боку всіх можливих джерел фінансування, інвестування та їх економічної безпеки. Саме створення сприятливих умов для здійснення капіталовкладень у цей сектор є одним із головних завдань реформування сільського господарства. За оцінками експертів, біля 20 відсотків кредитних ресурсів, які направляють в національну економіку України, припадає на аграрний сектор. Тому наслідки глобальної економічної кризи і виконання жорстких умов СОТ можуть бути надто вразливими для нашого села. Крім того, існуюча проблема відсутності довгострокового кредитування, високі кредитні ставки, відсутність застави, відсутність страхового покриття, відсутність інформації про кредитодавців, відсутність кредитної історії підкреслюють необхідність пошуку нових джерел кредитування аграрного сектору та вироблення ефективної державної підтримки, яка спирається на стабільну законодавчу базу. І друга, на наш погляд, важлива проблема в системі кредитування — це економіка землі і її захист.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ПУБЛІКАЦІЙ

Дослідженням проблеми розвитку та вдосконалення кредитних відносин в аграрній сфері займалися і займаються відомі вчені та практики, але, як засвідчує огляд наукових джерел, окремі питання теорії і практики кредитування сільгоспвиробників ще не достатньо вивчені і вимагають поглибленого дослідження. Саме тому багато процесів економічного розвитку та їх захисту залишаються без належного пізнання та осмислення, що негативно позначається на результатах господарювання. Важливість зазначених проблем і об'єктивна необхідність їх вирішення зумовили вибір теми статті.

НЕВИРІШЕНА ЧАСТИНА ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ПРОБЛЕМИ

Економічна природа процесу виробництва, необхідність забезпечення безперервності та ефективності суспільного відтворення на основі кругообігу капіталу вимагають постійного розвитку кредитних відносин. На основі огляду літературних джерел вітчизняних та зарубіжних вчених встановлено, що кредит як економічна категорія з приводу зворотного руху позиченої вартості відображає теорію кредитних відносин, тобто показує у чому його суть, а кредитування відображає практичну реалізацію кредитних відносин, тобто техніку й технологію надання і повернення позик [10, с. 9]. Кредитні відносини є системою економічних відносин між суб'єктами ринку щодо надання позики у грошовій або товарній формах на умовах, передбачених договором. В силу сезонності виробництва та інших причин відбувається розбіжність у часі виробництва і реалізації продукції. В одних суб'єктів з'являється тимчасовий надлишок коштів, в інших — потреба в них. Це є основною умовою виникнення кредитних відносин. Дослідження показали, що чинному законодавству бракує системності для практичної реалізації програми іпотечного кредитування в агропромисловому комплексі взагалі та сільському господарстві зокрема. Прийняті Закони України "Про іпотеку", "Про сільськогосподарську кооперацію", "Про кредитні спілки" [1], Земельний кодекс — не врегулювали систему ефективного кредитування аграрного сектору і не знайшли балансу відносин між державою та кредиторами. Тому актуальною є проблема формування ефективної системи кредитування сільського господарства та його законодавчого забезпечення.

Метою статті є дослідження економічного механізму кредитування сільського господарства і організація його захисту на снові нормально

функціонуючої правової бази.

ОСНОВНІ РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Основними кредиторами аграрного сектора виступають кооперативні банки, кредитні кооперативи та спілки, державні іпотечні банки, державні сільськогосподарські банки, ощадні каси, лізингові компанії, комерційні банки та інші фінансово-кредитні установи [12]. В Україні система кредитування сільгоспвиробника не має сьогодні структурованого кредитора. Комерційні банки дуже неефективно кредитують аграрний сектор, а більш ліберальна форма кредитування, пов'язана з кредитними спілками, на жаль, малопотужна і переживає не кращі часи свого розвитку [11].

Кредитні спілки як форма самоорганізації населення виникли як реакція на потреби у наданні швидких, недорогих і разом з тим конкурентоспроможних фінансових послуг. Забезпечення конкурентності фінансових послуг, що пропонується кредитними спілками, можливе за однієї обставини — надійності та стійкості фінансового посередника. Тим самим розпочато відтворення кооперативного сектора вітчизняної економіки в русі історичних кооперативних традицій українського народу. Відсутність глибинного розуміння як серед широких верств населення, так і серед законодавців та урядовців, правильного сприйняття самої кооперативної ідеї як ефективного інструменту самоорганізації та самодопомоги населення, дотепер є найбільшою проблемою на шляху розвитку кредитної кооперації. Проте в сучасних умовах саме кооперативні форми об'єднання людей, кооперативні форми господарювання здатні суттєво вплинути як на економіку держави, так і в значній мірі гарантувати соціальний захист населення України.

Основна мета діяльності кредитної спілки — фінансовий та соціальний захист своїх членів шляхом залучення їх особистих заощаджень для взаємного кредитування, фінансової підтримки підприємницьких ініціатив та надання інших фінансових послуг. Станом на 01.04.2009 рік в Україні до Державного реєстру фінансових установ внесено 778 кредитних спілок, в тому числі 5 об'єднаних кредитних спілок (ОКС). З Реєстру виключено 20 кредитних спілок, в тому числі 10 примусово. З числа зареєстрованих спілок 689 отримало ліцензії на провадження діяльності щодо залучення внесків (вкладів) членів кредитної спілки на депозитні рахунки, а 232 — ненадання фінансових кредитів за рахунок залучених коштів. Незважаючи на фінансову кризу загалом в Україні у 2008 році простежувалась позитивна тенденція розвитку небанківських кредитних кооперативів як фінансових посередників ринку фінансових послуг, але 2009 рік суттєво змінив фінансову картину в бік її погіршення. Не дивлячись на фінансово-виробничі проблеми у галузі кредитування сільгоспвиробництва кредитні спілки можуть бути ефективним механізмом. Відтак, не вдаю-

чись до негативів та негараздів кооперативного кредитування, слід детальніше визначати позитивні сторони цього інституту, виходячи із положень Господарського кодексу (ГК) та Закону "Про кредитні спілки" [1]:

Проблемність сільськогосподарської галузі полягає в тому, що головним предметом іпотеки в кредитуванні сільгоспвиробництва виступає земля сільськогосподарського призначення. Сільське господарство є сферою діяльності з підвищеним рівнем ризиків: погодні умови, зміна кон'юнктури, політичні ризики тощо. Банкрутство позичальника у випадку відсутності гарантованої застави (наприклад, кредитування під майбутній урожай) веде до гарантованих втрат кредитора. Окрім того, кредитор, знаючи про відсутність в Україні більш-менш відпрацьованої системи прогнозування урожаю та цін на сільськогосподарську продукцію, моніторингу та прогнозування кон'юнктури на зовнішніх ринках, наляканий втручанням влади, переважно місцевої, у процес руху сільськогосподарської продукції, буде дуже обережним при прийнятті рішення про надання кредиту. При невисокому рівні довіри до позичальника кредитор або не надасть кредит, або позичковий відсоток буде високим, або сума кредиту буде незначною. Якщо ж заставою виступає земля, то ризики можливих втрат повністю чи частково (знищено стихією лише частину врожаю) переносяться з кредитора (заставоутримувача) на позичальника (заставаодавця). Використання землі як предмета застави суттєво підвищує ймовірність отримання кредиту, суму кредиту із зростанням вартості застави при існуючих банківських відсотках, та й сам позичковий відсоток переважно є суттєво нижчим. Чим це пояснюється? Насамперед, специфічністю землі як товару, який неможливо викрасти чи приховати, складно пошкодити, і, а це чи не найголовніше, цей товар має практично стабільну вартість. Звичайно, коливання на ринку землі завжди існують, однак відхилення від сталої ціни, як правило, невеликі. У сільському господарстві земля виступає основним засобом виробництва, із втратою якого є неможливою подальша діяльність у цій сфері. Перебуваючи ж у заставі та залишаючись власністю позичальника, земля приносить йому вигоду. Тому заставаодавець буде докладати максимум зусиль для уникнення власного банкрутства, в результаті якого предмет іпотеки — земля — стане власністю кредитора. Отже, земля як гарантована застава є суттєвим фактором, який впливає на прийняття рішення кредитора про надання кредиту сільськогосподарським товаровиробникам. Але, відкинувши як умову правову незабезпеченість на сучасному етапі системи іпотечного кредитування, про що йшлося вище, звернемо увагу на обмеження, встановлені пунктом 15 Перехідних положень нового Земельного кодексу України, які фактично унеможливають використання земель сільськогосподарського призначення як предмет іпотеки до 1 січня 2010 року, оскільки "громадяни та юридичні особи, які мають у власності зе-

мельні ділянки для ведення селянського (фермерського) господарства та іншого товарного сільськогосподарського виробництва, а також громадяни України — власники земельних часток (паїв) не вправі до 1 січня 2010 року продавати або іншим способом відчужувати належні їм земельні ділянки та земельні частки (паї), крім міни, передачі їх у спадщину та при вилученні земель для суспільних потреб". Оскільки земля як предмет іпотеки використовується для придбання сільськогосподарської техніки, племінної худоби, елітного насіння, посадкового матеріалу, спорудження будівель та споруд виробничого призначення, здійснення заходів, пов'язаних із землеустроєм та охороною земель, придбанням земельних ділянок, то йдеться про значну суму кредиту. Сьогодні ж частка землі та майна, яка перебуває у власності сільськогосподарських підприємств, є незначною. За даними Міністерства аграрної політики, станом на 1 березня 2009 року із земель державної власності у приватну було передано трохи більше 32,7 млн гектарів сільськогосподарських угідь, що трохи більше чотирьох відсотків. Навіть після 1 січня 2010 року потрібен буде певний час для встановлення рівноваги попиту і пропозиції на ринку землі, що приведе до встановлення реальної ціни на земельні ділянки, в тому числі при використанні їх як предмета іпотеки. Перепоною на цьому шляху можна вважати й пункт 13 Перехідних положень Земельного кодексу, згідно з яким на період до 1 січня 2015 року громадяни і юридичні особи можуть набувати права власності на землі сільськогосподарського призначення загальною площею до 100 гектарів. Ця площа може бути збільшена лише у разі успадкування земельних ділянок за законом. Постає запитання: чи будуть банки зацікавлені працювати з такими масивами землі і якою буде сума кредиту?

Авторами проаналізовано цілий ряд положень Законів України, які стосуються кредитних відносин у сільському господарстві, а саме: підтверджують наявність поряд із приватними фінансовими установами системи державних інституцій, що беруть активну участь у кредитуванні сільгоспвиробництва. Однак ми звернули увагу на істотну колізію, що існує між Законами. Зокрема, статтею 10 Закону "Про фермерське господарство" передбачається створення Українського державного фонду підтримки фермерських господарств, який виконує функції, що відповідають частині функцій Аграрного фонду — органу, що має бути створений згідно зі статтею 9 Закону "Про державну підтримку сільського господарства". Функції цих органів збігаються зокрема в частині надання сільгоспвиробникам субсидій на покриття частини процентів за отриманими кредитами. Таке дублювання функцій двох установ видається недоцільним, оскільки може фактично спричинити неможливість проведення відповідних виплат на користь сільгоспвиробників. Відтак можна зробити висновок про необхідність розрізнення повноважень Українського державного фонду

підтримки фермерських господарств та Аграрного фонду. Причому таке розрізнення слід проводити, виходячи з цільового призначення створення обох органів.

Особливо це важливо в умовах кризи, коли Аграрному фонду передається частина коштів стабілізаційного фонду, а Український державний фонд підтримки фермерських господарств було створено спеціально з метою реалізації державної політики щодо фінансової підтримки становлення та розвитку фермерських господарств. Натомість головною функцією Аграрного фонду є провадження цінової політики в агропромисловій галузі економіки України. Виходячи із зазначеного, доцільно було би передати функції в галузі кредитування сільгоспвиробників одній установі — Українському державному фонду підтримки фермерських господарств, забезпечивши йому можливість фінансування не лише фермерських господарств, а й КСП, чим усувається дискримінація останніх на ринку сільгосппродукції та забезпечується рівність суб'єктів різних форм власності, як це передбачено статтею 13 Конституції України.

ВИСНОВКИ

На даний момент в Україні вже сформувався комплекс законодавства щодо кредитування сільського господарства в контексті реформування та переходу від дотаційної до ринкової системи фінансування агропромислового комплексу. Зокрема, законодавство визначило такі форми кредитування, як бюджетне та приватне, що здійснюється із застосуванням наступних інструментів: компенсація відсотків за коротко- і довгостроковими кредитами фінансових установ, взаємне кредитування (кредитні спілки), заставні операції зі складськими свідоцтвами, іпотечне кредитування. У межах нашого дослідження здійснено комплексний аналіз безпеки кредитування аграрного сектору з позиції його правового захисту і головні результати якого зводяться до наступного:

1. Кредитування сільського господарства характеризується певними особливостями, що пов'язані зі специфікою цієї галузі. Ці особливості викликають досить активну участь держави в кредитних відносинах у сільському господарстві України, що знаходить прояв у безпосередньому наданні державою поворотних позикових коштів на пільгових умовах та частковій компенсації державою відсоткових ставок за кредитами комерційних банків.

2. Головними проблемами, що пов'язані з кредитуванням сільськогосподарських виробників, досі залишаються:

- низька кредитоспроможність сільськогосподарських підприємств;
- слабкість банківської системи України;
- нерозвиненість небанківських інститутів кредитування (зокрема, кредитних спілок).

3. Проблема кредитоспроможності сільськогосподарських товаровиробників частково вирі-

шується державною допомогою в компенсації відсоткових ставок за кредитами комерційних банків. Однак досі залишаються проблеми, пов'язані з недостатністю заставного майна в сільгоспвиробників.

4. Протягом останнього періоду прийнято низку законодавчих актів, спрямованих на розвиток банківської системи України, зокрема: Закон України "Про іпотеку" від 5 червня 2003 року № 898-VI, Закон України "Про іпотечне кредитування, операції з консолідованим іпотечним боргом та іпотечні сертифікати" від 19 червня 2003 року № 979-IV, Закон України "Про сертифіковані товарні склади та прості і подвійні складські свідоцтва" від 23 грудня 2004 року № 2286-IV та інші. Однак дотепер кредитування банками сільгоспвиробників не досягло бажаного рівня, що викликано відсутністю законодавства про державну реєстрацію прав на нерухоме майно, про обіг кредитних історій, про порядок проведення прилюдних торгів з аукціонів, про державний земельний кадастр, недосконалістю законодавства про іпотеку та заборону відчуження головного предмета іпотеки в сільському господарстві — землі сільськогосподарського призначення.

5. Розвитку небанківських інститутів кредитування сільського господарства сприяло прийняття Господарського кодексу України та Закону України "Про кредитні спілки" від 20 грудня 2001 року № 2908-III. Однак попри створення відповідної правової бази, розвиток сільських кредитних спілок гальмується відсутністю в сільськогосподарських товаровиробників обігових коштів та в цілому низьким рівнем доходів, які могли б спрямовуватися на утворення статутного фонду цих інститутів взаємного кредитування, та невідповідністю Закону України "Про кредитні спілки" Господарському кодексу України.

6. Іпотеку можна, без перебільшення, назвати одним із найефективніших засобів забезпечення виконання позичальниками своїх зобов'язань перед кредитодавцями. Крім того, застосування цього інструмента, поряд із заставою рухомого майна, підтвержене складськими свідоцтвами, є чи не найважливішим способом забезпечення саме в сільському господарстві через брак іншого заставного майна в сільгоспвиробників. Проте реалізація положень законодавства про іпотеку ускладнюється обмеженням площі земельних ділянок, що можуть перебувати у власності однієї особи, та заборонаю відчуження земель сільськогосподарського призначення, що встановлено пунктами 13 і 15 Перехідних положень Земельного кодексу України.

7. Одним з перехідних механізмів, які могли б сприяти застосуванню іпотеки в кредитуванні сільгоспвиробництва, є створення Державного земельного (іпотечного) банку. Однак створення цієї установи перебуває сьогодні на початковій стадії.

8. Недоліком законодавства про фермерське господарство та про державну підтримку сіль-

ського господарства є дублювання положень відповідних законів про порядок компенсації державою відсоткових ставок за кредитами комерційних банків. Зокрема, йдеться про надання Законами "Про фермерське господарство" та "Про державну підтримку сільського господарства" повноважень щодо виділення компенсаційних коштів двом різним органам — Українському державному фонду підтримки фермерських господарств та Аграрному фонду.

9. Аналіз зарубіжної практики кредитування аграрних товаровиробників та окремих положень законодавства України у відповідній сфері дозволяє зробити висновок про те, що успішне існування та функціонування механізму кредитування аграрного ринку в Україні залежить від цілого ряду обставин різного характеру (економічного, законодавчого тощо), які можуть бути забезпечені лише шляхом комплексного вирішення питань реальної та ефективної роботи земельного та супутніх до нього (страхового, фінансового, фондового та ін.) ринків.

Література:

1. Закон України "Про кредитні спілки" від 20 грудня 2001 року № 2908-III.
 2. Закон України "Про іпотеку" від 5 червня 2003 року № 898-IV.
 3. Закон України "Про заставу" від 5 червня 2003 року № 898-VI.
 4. Закон України "Про внесення змін до деяких Законів України щодо запобігання негативним наслідкам впливу світової фінансової кризи на розвиток АПК" від 11 листопада 2008 року № 3353-ВР.
 5. Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" від 17 липня 1997 року № 469/97-ВР.
 6. Банківський менеджмент: Підручник під ред. Кириченко О.О. та Міщенко В.І. — К.: Знання, 2005 — 831 с.
 7. Болдуєв М.В. Формування регіональної аграрної політики в Україні та забезпечення розвитку // Економіка та держава. — 2007. — № 3. — С. 14—16.
 8. Геєць І.О. Обґрунтування доцільності овердрафтового кредитування підприємств банківськими установами // Економіка та держава. — 2006. — № 1. — С. 40—41. — 2005. — № 3. — С. 60.
 9. Методичні рекомендації // Облік і фінанси АПК. — 2006. — № 12. — С. 5—29.
 10. Мироненко В.П., Москаленко А.М. Удосконалення економічного механізму кредитування сільськогосподарських товаровиробників // Облік і фінанси АПК. — 2006. — № 3. — С. 112—116.
 11. Непочатенко О.О. Проблеми правового та методологічного забезпечення банківського кредитування аграрних підприємств // Облік і фінанси АПК. — 2006 — № 2. — С. 79—82.
 12. Плеханов Д.О. Державне регулювання підприємництва у сільському господарстві // Економіка та держава. — 2007. — № 9. — С. 82—86.
- Стаття надійшла до редакції 08.04.2009 р.*